

Пані Боварі (скорочено)

Гюстав Флобер

ЧАСТИНА ПЕРША

У житті Шарля Боварі навіть у дитячі роки не було нічого особливого. До дванадцяти років він тинявся селом: бігав за орачами в поле, ганяв грудками граків, рвав понад ровами шовковицю, пас із хворостою індиків, ворухив сіно, лазив по лісах.

Батько його служив колись військовим фельдшером, але, прошепетившись у призовних справах, змушений був залишити службу. Скориставшись своєю вродою, він підчепив з льоту посаг у шістдесят тисяч франків, який давав за своєю дочкою торгівець головними уборами. Дівчина була без пам'яті від його статури. Одружившись, пан Боварі жив два чи три роки на жінчині кошти, добре обідав, пізно вставав, бував щовечора як не в театрах, то в кав'ярнях. Потім тесть помер, лишивши їм у спадок якусь мізерію. Боварі обурився й узявся сам до фабричного виробництва, та мало не вилетів у трубу і виїхав на село, але й на землеробстві знався не краще. Похазяйнувавши деякий час, він махнув рукою на свою господарську діяльність, найняв задвісті франків річної плати садибу і, досадуючи на свої невдачі, заздрячи всім на світі, вирішив доживати віку у спокої, мавши лише сорок п'ять літ од роду. Жінка його колись душі в ньому не чула. Змолоду привітна і жвава, під старість вона стала дразливою і нервовою. Бачачи, як чоловік бігає за сільськими дівками, приходить додому із якихось вертепів, гидко сопучи з перепою, вона спочатку страждала без скарг, без докорів. Але потім у ній заговорила гордість. Вона вже не плакала, гнітила лють на серці, замкнулась в німому стоїцизмі. Завжди вона кудись бігала, про щось клопотала. Коли в неї знайшовся хлопчик, вона пестила його, мов королевича. Усупереч материним турботам, батько висував свій ідеал мужнього дитинства. Бажаючи загартувати сина по-спартанському, він клав хлопця спати в нетопленій кімнаті, привчав хлистати ром. Пан Боварі мало дбав про науку. Мати ж в думці бачила сина розумним, освіченим. Вона навчила його читати. Коли Шарлю виповнилося дванадцять років, мати домоглася, щоб його почав учити місцевий кюре. Згодом хлопця віддали до руанського коледжу. Завдяки своїй старанності він завжди був у числі середніх учнів. Через три роки батьки забрали його з коледжу, щоб він студіював медицину.

Мати найняла йому квартиру, придбала меблі, чавунну грубку з запасом дров, суворо наказала шануватися і поїхала додому. Ознайомившись із програмою занять, Шарль довго ходив, як очманілий. Він не тямив нічого і нічого, хоч як уважно слухав викладачів. Проте намагався працювати — позаводив загальні зошити з усіх дисциплін, відвідував усі лекції, не пропускав жодного клінічного заняття. Та через деякий час він поволі забув свої добрі наміри, унадився до шинку, став грати у доміно. Не дивно, що з такою підготовкою Шарль провалився на екзаменах на звання санітарного лікаря.

Мати простила його, батько ж довідався про це лише на п'ятий рік. Шарль знову засів за науку, визубрив напам'ять усі питання і склав іспит цілком пристойно.

Практику у містечку Тост влаштувала Шарлю мати. Вона ж знайшла йому дружину — вдову судового пристава з Дьєппа, що мала сорок п'ять років і тисячу двісті ліврів річного доходу. Шарль сподівався, що одруження поліпшить його становище, гадав, що буде порядкувати сам собою і своїми грішми. Але жінка взяла його в шори: він мусив говорити на людях так, а не отак, постувати щоп'ятниці, одягатися, як веліла дружина, правити за її наказом гонорар із пацієнтів. Вона стежила за кожним його кроком, щохвилини треба було з нею панькатися. Вічно вона ахала та охала, завжди просила якихось солодких ліків і хоч трошечки більше ласки.

Емму Руо Шарль побачив уперше, коли його викликали на ферму її батька, який зламав ногу. Перелом був простісінський. Шарль швидко впорався з перев'язкою, обіцяв заглянути до хворого через три дні, натомість заявився вже другого дня, потім навідувався регулярно двічі на тиждень. Він навіть не замислився над тим, чого це йому так полюбилося їздити на ферму Берто. Зате сяючий вигляд Шарля, коли він виряджався до добродія Руо і звістка про те, що у старого є донька, яка дістала прекрасну освіту в монастирі урсулинок, спричинили напад ревнощів у лікарші. Вона інстинктивно зненавиділа Емму. Після нескінченних сліз дружини Шарль запрягся на молитовнику, що більше не буватиме у Руо. Та незабаром дружина Шарля несподівано померла. Дядько Руо привіз Шарлю плату за вилікувану ногу, поспівчував горю лікаря і запросив до себе на ферму. Шарль знову почав часто бувати у Берто. Поступово він дедалі рідше й рідше згадував про покійну дружину, приємне відчуття незалежності допомагало йому забувати про самотність. Тепер він міг робити все, що йому заманеться, бувати на фермі добродія Руо скільки захоче. У ньому ворушилась якась невиразна надія, якесь передчуття щастя. Відбувши жалобу, Боварі одружився з панною Руо. Весілля відгуляли добре: гостей було аж сорок три особи, за столом сиділи шістнадцять годин, наступного ранку все почалося спочатку; догулювали ще й кілька днів по тому. За два дні по весіллі молоді поїхали до Тоста.

З перших же днів Емма Боварі заходилася переробляти в домі все по-своєму. Шарль був щасливий, адже до цього у нього не було нічого хорошого в житті. Тепер він навіть оволодів чарівною істотою, яку палко кохав. Увесь світ обмежувався для нього тепер шовковистим кругом її спідниць, він картав себе, що не досить любить її, завжди скучав за нею, поспішав повернутися додому, і серце його калатало, коли він збігав нагору сходами. Шарль і гадки не мав, що коїться в душі дружини.

До шлюбу Еммі здавалося, що вона кохає, але кохання має давати щастя, а щастя не було: виходить, вона помилилася. У монастирі дівчина читала багато романів, і їй хотілося бути схожою на чудових героїнь, що віддаються жагучим пристрастям. Вона горнулася душею до бурхливих явищ. Натура в Неї була більш емоційна, ніж артистична, вона прагнула хвилюючого, а не мальовничого. Коли в Емми померла мати, вона перші дні дуже плакала, замовила медальйон для волосся небіжчиці. В душі вона відчувала певне задоволення тим, що одразу піднеслась до вишуканого ідеалу

безрадісного існування, який є недосяжним для пересічних сердець. Черниці вже пророкували їй релігійне покликання, але Еммі були неприйнятні таїнства віри і дисципліна. Батько забрав її з пансіону. Повернувшись додому, Емма перші дні з задоволенням командувала слугами, але незабаром село набридло їй. Вона вважала себе вкрай розчарованою істотою, нездатною навчитися чогось нового чи зазнати якихось почуттів. Поява Шарля у Берто надала їй віри, ніби до неї зійшла, нарешті, та чудесна пристрасть, яка досі ширяла над нею легендарним рожевим птахом у сяєві поетичних небес. Проте заміжжя не принесло Еммі вимріяного блаженства. Шарль був відданий їй, добрим, працелюбним, але в ньому не відчувалося й тіні героїчного. Він не вмів ні плавати, ні фехтувати, ні стріляти з пістолета. Розмови Шарля були пласкі, як вуличні тротуари. Емму дратували його благодушний спокій, його вайлувата безтурботність і навіть щастя, що вона дарувала йому. Оскільки Емма виросла з мрією про сильні й палкі пристрасті, життя в провінції здавалось їй прозаїчним, якимось несправжнім. Їй здавалось, ніби в деяких кутках землі щастя вроджується само собою, подібно до того, як деякі рослини вимагають певного ґрунту й не приймаються ні в якому іншому місці. І щоб зазнати від життя повної втіхи, треба було, мабуть, поїхати в екзотичні краї з гучними назвами. Може, їй хотілося розповісти комусь про всі свої химери. Але вона не могла знайти ні слів, ні нагоди, ні відваги. Якби Шарль схотів, якби він здогадався, підхопив її думку, — серце її прорвалося б раптовою щедрістю, як падають з дерева достиглі плоди, коли його труснути рукою. Але що тісніше спліталось їхнє інтимне життя, то глибше ставало внутрішнє відчуження Емми.

Пані Боварі-мати якось зразу незлюбила невістку через її "великопанські" замашки. Коли мати приїздила до сина, то увесь день тільки й чути було, що "доню" та "мамо". Обидві говорили, підібравши губи, вимовляли пестливі слова, а голос аж тремтів од притамованої люті.

Емма намагалася розпалити в собі кохання до чоловіка, проте ці спроби були марними. Вона незабаром переконалася, що в почуттях Шарля немає нічого Особливого. Він милував її у певні години, і це стало ніби якоюсь звичкою, подібною до заздалегідь замовленого десерту по одноманітному обіді. Лісник, якого Шарль вилікував од запалення легенів, подарував Еммі маленьку італійську левретку, яка стала вірною супутницею у самотніх прогулянках пані Боварі.

Проте одного разу в життя Емми увірвалась надзвичайна подія: подружжя Боварі було запрошено до родового маєтку маркиза д'Андервільє, якого Шарль порятував, вчасно розітнувши ланцетом пухлину у горлі. Прекрасні зали, знатні гості, вишукані страви й вина, сяйво коштовностей на дамах, звуки вальсу — це було те розкішне життя, про яке мріяла Емма. Спогади про цей бал стали для неї своєрідним заняттям. З часом всі обличчя змішалися в її пам'яті, призабулись мелодії контрдансів, деякі подробиці вивітрилися, але жаль лишився. Емма придбала план Парижа і, водячи пальцем по карті, мандрувала столицею. Вона передплатила дамський журнал і жадібно поглинала все, що писали про великосвітське життя. Знала останні моди сезону, розклад спектаклів у опері. Стежила за романами. Читаючи книжки, Емма весь

час згадувала віконта, з яким танцювала вальс, порівнювала його з літературними героями. Париж, безбережний, як океан, мерехтів перед Емминими очима в рожевій імлі.

А Шарль — під дощ, під сніг — знай роз'їжджав верхи околишніми путівцями, бабрався в пітних постелях, пускав хворим кров, розглядав, що було у нічних горшках, зате щовечора знаходив дома веселий вогонь і елегантно вбрану гарненьку жінку, від якої так і пашило свіжістю. Вона чарувала чоловіка своєї тонкою вигадливістю, з якою прикрашала свій дім на зразок того, про що читала в журналах. Репутація Шарля остаточно встановилась, пацієнти любили його. Бажаючи йти в ногу з наукою, Шарль передплатив медичний журнал, який пробував читати після обіду, але, зморений, засинав за п'ять хвилин. Емма дивилась та тільки плечима знизувала. Їй хотілося б, щоб прізвище Боварі — це ж і її прізвище! — стало славнозвісним, фігурувало в газетах і журналах, гриміло на всю Францію. Але Шарль не відзначався честолобством.

У глибині душі Емма сподівалась на якусь переміну. Настала весна. Коли зацвіли груші, у Емми з'явилася астма. З початку липня вона стала рахувати, скільки тижнів залишилося до жовтня: можливо, маркіз д'Андервільє дасть ще один бал. Але і вересень уже минув, а не було ані листів, ані візитів.

Після цього гіркого розчарування серце знову спустіло, знову потяглись нудні, одноманітні дні. Вона занедбала музику. Шиття дратувало її. Читати не хотілось. Господарчі справи вона зовсім занехаяла. Емма зробилась вередлива, їй важко було догодити. Вона ставала щораз блідішою, у неї почалось серцебиття. Шарль прописав їй валер'янку і камфорні ванни, але всякі спроби лікування ще дужче дратували її. Вона постійно скаржилась на Тост, і Шарль вирішив, що її хвороба викликана місцевим кліматом. Шарлю нелегко було покидати Тост саме в такий момент, коли він починав ставати на ноги, та заради здоров'я дружини він вирішив перебратися до Йонвіля, неподалік від Руана. У березні, коли вони виїхали з Тоста, пані Боварі була вагітна.

ЧАСТИНА ДРУГА

Йонвіль-л'Аббеї — містечко, розташоване за вісім льє від Руана. Його видно здалеку: лежить собі, розкинувшись на березі, мов чередник, що спочиває над річкою. Будинок нотаріуса, церква, критий ринок, аптека пана Оме, трактир "Золотий лев" — більше в Йонвілі й дивитись немає на що. Головна — і єдина — вулиця тягнеться не більше як на рушничний постріл. Коли з Руана прибував диліжанс "Ластівка", йонвільці збігалися на площу; кучер Івер виконував в Руані всі їхні доручення: ходив по крамницях, привозив чоботарю шкіри, ковалю залізо, своїй хазяйці — оселедці, жінкам — капелюшки від модистки й накладне волосся від перукаря.

Аптекарь Оме взяв під свою опіку прибуле в Йонвіль подружжя Боварі. Він зустрів їх у "Золотому леві" і під час обіду познайомив лікаря з особливостями медичної практики в цих краях. Пані Боварі під час цього ж обіду звернула увагу на білявого нерішучого і сором'язливого юнака Леона Дюпої, який служив клерком у місцевого нотаріуса. З першої бесіди вони відчули спорідненість душ. Леон любив книги, музику, мав романтичну вдачу, часто поринав у мрії, рятуючись від нудьги йонвільського життя.

Емма Боварі вразила його уяву, до зустрічі з нею йому ще ніколи не доводилось розмовляти дві години підряд з дамою.

Подружжя Боварі оселилося в домі, залишеному попереднім лікарем. Шарль був захоплений очікуванням дитини. Що більше наближався час пологів, то дужче він любив дружину. Емма була спочатку дуже здивована, а потім їй захотілося швидше родити, щоб узнати, що значить бути матір'ю. Їй хотілося хлопчика, але народилася дівчинка. Емма довго думала над тим, як назвати дочку, і нарешті спинилась на імені Берта — так назвала на балу одну молоду жінку маркіза. Дядько Руо не міг приїхати на хрестини, і в куми запросили пана Оме. Дівчинці знайшли годувальницю.

Життя Емми в Йонвілі не відзначалось різноманітністю. Обід, на який завжди приходив пан Оме, з яким Шарль вів бесіди про пацієнтів, гонорари, газетні новини. Вечірки у пана Оме, де гості спочатку грали в карти, потім в доміно. Одноманітність і нудьгу цього життя скрашувало товариство Леона. Між ним і Еммою встановилась ніби якась угода, постійний обмін книжками й романсами. Леон закохався в молоду лікаршу, але не насмівувався освідчитися їй. Вона здавалась йому такою цнотливою і неприступною, що у нього не залишилось жодної надії. Леон і гадки не мав, що Емма також була закохана в нього, але прагнула самоти, щоб досхочу розкошувати його образом. Зустрічі з ним порушували зачарування мрій. Емма і жалкувала, що своєю неприступністю відштовхувала від себе молодого клерка, але разом з тим раділа й пишалася, що може сказати собі: "Я чесна". Що більше вона мріяла про Леона, то сильніше її дратував Шарль. Вона відчувала себе дуже нещасною, а тим часом їй треба було вдавати перед усіма, що вона щаслива. Це лицемірство було їй огидне. Лише служниця Фелісите була свідком її ридань. Втомлений безплідним коханням, Леон від'їхав до Парижа продовжити навчання. Емма впала у похмуру меланхолію, в якусь тоскню безнадію. Образ Леона весь час вставав перед її уявою. Вона кляла себе за те, що не кохала його. І знов, як у Тості, почалися погані часи. Тепер Емма вважала себе ще нещаснішою, ніж раніше, бо вона пізнала горе і була пересвідчена, що йому не буде краю. З нею стали траплятися напади, під час яких вона була здатна на всякі безрозсудства. Часто на неї нападали млості. Одного дня сталося навіть кровохаркання. Стривожений Шарль викликав до Йонвіля свою матір і подовгу радився з нею щодо Емми, бо вона й слухати не хоче про лікування. Свекруха вважала, що її невістці треба справи хорошої, роботи руками, що від неробства і лізуть у голову різні химери. Шарль з матір'ю вирішили не давати Еммі читати романів.

Та ось якось на прийом до Шарля з'явився пан Родольф Буланже де ла Юшетт. Він привіз до лікаря свого конюха: той хотів, щоб йому пустили кров. Панові Родольфу Буланже було тридцять чотири роки. Брутальний на вдачу і бистрий на розум, він мав чимало любовних пригод і досконало розумівся на жінках. Пані Боварі впала йому в око. Він одразу зрозумів, що Еммі дуже нудно в Йонвілі, що душа в неї аж бринить за коханням, і вирішивши, що вона буде його коханкою, негайно став обмірковувати, де б з нею зустрітись.

Невдовзі в Йонвілі відкрилася сільськогосподарська виставка. Родольф зустрів там

Емму. Він скаржився їй на самотність, на провінційну обмеженість, яка занапащає життя, губить мрії. Потім завів мову про спорідненість душ, які з'єднуються в коханні, попри всі перешкоди і дрібну умовну мораль. Коли ж Родольф сказав Еммі, що ніколи, ні в чийому товаристві він не знаходив такого всевладного зачарування, і стиснув її руку, то відчув, що долоня її горить і тріпонується, як спіймана горлиця.

Після виставки Родольф не з'являвся півтора місяця, розраховуючи, що від нетерпіння побачитися з ним любов Емми ще більше розгориться. Його розрахунок був правильним. Вони стали коханцями під час першої ж прогулянки верхи, яку запропонував Родольф для покращення Емминого здоров'я, а Шарль гаряче підтримував. Ввечері після прогулянки, глянувши на себе в дзеркало, Емма була вражена своїм виглядом. Ніколи ще очі в неї не були такі великі, такі чорні, такі глибокі. Щось невловно тонке світилося на її обличчі, одухотворяючи й змінюючи його. Від думки, що в неї є коханець, вона відчувала невимовну насолоду. Нарешті й вона зазнає тих радощів кохання, тих захватів щастя, яких уже й не гадала діждати. Емма настільки була захоплена цим почуттям, що наважувалася приходити в дім Родольфа рано-вранці, коли її чоловік виїздив до хворих. Згодом вони відмовились від цих нерозважливих відвідин. Родольф став приходити ночами в садок, викликав Емму, кидаючи у віконницю жменю піску. Вона вибігала, затамувавши подих, усміхнена, тремтяча, невдягнена. Це кохання без розпусти було для Родольфа цілковитою новиною: воно виходило за рамки його дотеперішніх легковажних звичок, задовольняючи в ньому не лише хтивість, але й гордість. Проте, пересвідчившись, що Емма його кохає, він став байдужим. Для Емми ж з часом її почуття стало не душевною прихильністю, а якоюсь ненастанною спокусою. Родольф цілком підкорив її. Вона його майже боялась. Проте зовні все йшло гладенько. Родольфові вдалося врегулювати їхні взаємини за своєю уподобою, і за півроку коханці опинилися в ролі подружжя, що спокійно підтримує домашнє вогнище. Емма навіть почала питати себе, чому це вона так ненавидить Шарля і чи не краще було б спробувати полюбити його. Тут дуже до речі з'явився аптекар і дав їй для цього певну нагоду.

Пан Оме прочитав хвалебну статтю про новий метод лікування викривленої ступні і, будучи прихильником прогресу, висловив патріотичну думку, що Йонвіль мусить іти в ногу з життям, а для цього необхідно виконати в ньому операцію стрепоподії. Він став переконувати Шарля допомогти Іполитові з "Золотого лева", зробивши тому таку операцію. Емма не бачила жодних підстав вважати свого чоловіка за нездару, — а яка б це втіха була для неї, якби вона спонукала Шарля до цього вчинку, що спричинився б до зростання його репутації і його прибутків, їй так хотілося знайти собі якусь опору, міцнішу за любов. Шарль послуховався умовлянь аптекаря й дружини. Іполита ж вдалося переконати погодитися на операцію лише завдяки тому, що це йому нічого нічого не коштуватиме. Після операції схвильована Емма зустріла Шарля на порозі й кинулась йому на шию. Вечір пройшов в розмовах і спільних мріях. Проте через п'ять днів у конюха почалася гангрена. Довелось послати в Нефшатель по тамтешнє медичне світило, пана Каніве. Той оглянув хворого і заявив, що тут рада одна — ампутація.

Шарль був у відчаї. Емма не відчувала жалю до чоловіка, їй гнітила інша думка: як могла вона уявити собі, ніби ця людина на щось здатна? І Емма згадала всі свої поривання до розкошів, всі свої сердечні поневіряння, убожество свого шлюбу, свої мрії, що попадали в болото, як підбиті ластівки. Коли увечері в садок прийшов Родольф, вони обнялись, і вся їхня досада розтала, як сніжинка, в палкому поцілунку.

Вони почали любитися знову. Емма часто говорила Родольфу, що чоловік їй остогид, що жити так далі несила. Він просто не міг збагнути, до чого вся ця плутанина в такій звичайній справі, як любов. А в неї були свої підстави, свої причини кохати його щораз більше. Її ніжність до Родольфа зростала щодня під впливом відрази до чоловіка. Що повніше вона віддавалась одному, то дужче ненавиділа другого. Граючи роль добродушної дружини, вона водночас аж уся палала від згадки про коханця. Для нього вона обвішувалась браслетами, перснями, коралами. Коли він мав прийти, вона ставила троянди у великі вази синього скла, оздоблювала свою кімнату і себе, як куртизанка, що чекає на відвідини принца. Вона робила йому дорогі подарунки, куплені у Лере: гарпник з позолоченою головкою, печатку з девізом "Amor nel cor", елегантне кашне, портсигар, достоту такий, як віконтів. Їй хотілось завжди бути поруч з Родольфом.

Після чергової сварки зі свекрухою Емма вибігла до Родольфа надзвичайно збентежена і стала благати його виїхати разом з Йонвіля. Очі їй, повні сліз, блищали, наче вогонь під водою; груди високо здіймались від переривчастих зітхань. Ніколи вона не була йому такою милою, як зараз; забувши все, він погодився.

Емма стала жити солодкими мріями про близьке щастя. Разом з Родольфом вони детально продумали план втечі. Емма приготувала речі для подорожі. Ніколи пані Боварі не була такою гарною, як ці дні; вона була вродлива тією особливою вродою, яка породжується радістю, захватом і успіхом, яка є проявом повної гармонії між темпераментом і зовнішнім обставинами. Проте на неї чекав страшенний удар. Родольф, який весь час відкладав від'їзд, в останній день відмовився від цього задуму. Він вирішив порвати з Еммою і написав їй листа, якого вранці надіслав у кошику з абрикосами.

Родольф часто вдавався до такого способу листування, посилаючи фрукти або дичину, як до пори року. Але цього разу якесь недобре передчуття охопило Емму. Знайшовши листа на дні кошика, піднялась на горище, щоб ніхто не бачив, що вона читає. Що напруженіше вона вдумувалася у зміст листа, то дужче мішалось їй усе в голові. Погляд її нестямно блукав, їй хотілось, щоб уся земля запалася. З розчиненого вікна вона подивилась на брук і готова була зробити останній крок, але тут Шарль голосно Покликав її обідати. І довелось зійти вниз. Довелось сісти до столу. В той час, коли Шарль марно намагався вмовити Емму скуштувати абрикосів, по площі швидкою риссю промайнуло синє тильбюрі. Емма скрикнула і впала навznak, як мертва. Річ у тому, що після довгих міркувань Родольф вирішив поїхати до Руана. Але з його маєтку до Бюші можна було добратись тільки Йонвільським шляхом, що він і змушений був зробити. Емма впізнала його в світі ліхтарів, що блискавкою розпанахали темряву.

Протягом сорока трьох днів Шарль не відходив від Емми, рятуючи її від запалення

мозку. Він кинув усю практику і жодної хвилини не спав. Найдужче його лякала цілковита апатія дружини: вона нічого не говорила, нічого не чула і навіть, здавалось, зовсім не страждала, ніби її тіло й душа знайшли нарешті спокій по всіх тривогах і муках.

Одного разу, в самому розпалі хвороби, Еммі здалося, що вже починається агонія, і вона забажала причаститися. Під час цього таїнства вона відчула, ніби її осіняє якась могутня сила, що визволяє її від усіх болів, усіх вражень і почуттів. Серед інших оманливих надій Еммі відкрився стан непорочної чистоти, коли душа витає над землею, зливаючись з небом. Емма теж прагнула до цього, їй хотілося стати святою. А пам'ять про Родольфа сховалася в неї десь у глибині серця і спочивала там. Від цього набальзамованого великого кохання точився ніжний аромат, що проникав усюди і проймав собою ту атмосферу непорочності, у якій хотіла тепер жити Емма. Стаючи навколішки до молитви, вона посилала до Господа ті самі голубливі слова, які шепотіла колись коханцеві в запалі гріховної пристрасті. Вона хотіла запалитися поривом віри, але втіх так і не сходила з небес, і вона підводилась, стомлена фізично і з щемливим відчуттям якоїсь величезної облуди.

Тоді вона віддалась вся надмірній доброчинності. Вона шила одіж для убогих, посилала дрова породіллям, годувала юшкою жебраків. Вона знову забрала додому дочку, — під час її хвороби Шарль віддав був дитину до мамки. Вона вирішила сама навчити її читати, і хоча як вередувала Берта, мати не гнівалась. Про що б Емма не говорила, вона вдавалась до молитовних виразів. Пані Боварі-старша тепер уже не знала, до чого й прискіпатися, — от хіба що не похваляла тієї манії возитися з кофтами для сиріток, коли в домі і своя білизна не латана.

Якось навесні пан Оме порадив Шарлю повезти жінку для розваги в руанський театр послухати славнозвісного тенора Лагарді. Шарль поділився цією думкою з жінкою. Та спочатку відмовлялась, посилаючись на клопіт, втому, витрати. Але Шарль, всупереч звичаєві, стояв на своєму, бо був переконаний, що ця розвага вийде на користь Емі, яка була після хвороби до всього байдужою.

Слухаючи оперу, Емма знову потрапила в казковий світ читаних у дівочтві книжок. Вона віддавалась колисанню мелодій, вона відчувала, як вібрує вся її істота, неначе смички скрипалів ходили по її нервах. У почуттях головної героїні Емма впізнавала все те сп'яніння, всі ті страждання, від яких мало не вмерла сама. Голос співачки здавався їй тільки відлунням власних думок, а вся ця чарівлива ілюзія — якоюсь часткою її життя. Слухаючи славнозвісного тенора і прагнучи крізь ілюзію вигадки до живої людини, Емма намагалася уявити собі те життя — те гучне, незвичайне, блискуче життя, якого б і вона могла зазнати, якби так судилося долею. В антракті до їхньої ложі зайшов Леон, якого Шарль несподівано зустрів в буфеті. Він приїхав до Руана на два роки попрацювати у великій конторі. З цього моменту Емма вже не слухала опери. Вона згадувала своє спілкування з Леоном в Йонвілі три роки тому, те бідне кохання, таке тихе й довге, таке скромне й ніжне. Гра акторів здавалася їй тепер неприродною. Вистава ще не скінчилася, а Леон та подружжя Боварі залишили театр, вийшли на

набережну й сіли в холодочку перед кав'ярнею. Розмова швидко урвалася, бо в присутності чоловіка Еммі з Леоном, власне, не було про що говорити. Коли Шарль пожалкував, що не дослухав останньої дії, Леон почав вмовляти залишитися ще на один день, аби знову послухати Лагарді. Та Шарль ніяк не міг затримуватися в Руані і запропонував Еммі лишитися в Руані самій.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Коли Леон зустрів Емму після трилітньої розлуки, в ньому знову заговорила жага. Попрощавшись ввечері з подружжям Боварі, Леон пішов за ними назирці, щоб подивитися, де вони зупинилися. Другого дня, близько п'ятої години, він прийшов у "Червоний хрест". Емма нітрохи не збентежилась, коли він увійшов. Між ними зав'язалась бесіда, в якій обоє почали визначати причини своїх страждань, і що більше говорили, то дужче запалювались дедалі більшою взаємодовірою. Часом вони замовкали, ніби не наважуючись висловити думку до кінця, і тоді вдавались до багатозначних натяків. Емма не призналась, що кохала іншого, а Леон не сказав, що забув її. Обоє вони малювали себе такими, якими бажали б бути, і підганяли своє минуле життя під творені нині ідеали. Леон гаряче доводив Еммі, що рідко хто може оцінити ідеальну натуру. От він — він полюбив її з першого погляду, він просто впадав у розпач на думку про те, якого щастя вони могли б зазнати, якби ласкава доля звела була їх раніше і поєднала навіки. Емма почала переконувати його, що кохання між ними неможливе, що вони повинні, як і досі, не переступати межі братньої дружби. Емма й сама не знала, чи серйозно це говорилося: вона упивалась чаром спокуси і водночас намагалася встояти проти неї. Вони проговорили допізна, забувши навіть про оперу, заради якої Емма залишилась в Руані. Прощаючись, Леон виблагав у Емми згоду побачитися ще раз завтра. Вона призначила побачення вранці в соборі. Коли Леон пішов, Емма написала йому довжелезного листа, у якому відмовлялась від побачення. Але, запечатавши листа, вона раптом згадала, що не знає Леонової адреси. Тоді вона вирішила, що віддасть його завтра сама.

Вони зустрілися в соборі. Емма довго молилася, сподіваючись, що небо пошле їй якесь знамення, але на душі їй ставало щодалі бентежніше. Вийшовши з собору, Леон послав хлопчика, який бавився на паперті, покликати візника. Емма була запротестувала, сказавши, що це непристойно. Леон відказав, що так роблять у Парижі. Цей непохитний аргумент переконав її. Вони сіли в екіпаж, кучер отримав дивний наказ їхати куди хоче. І в порту, серед візків і бочок, і в місті — на вулицях і перехрестях — обивателі широко розплющували очі, дивуючись із цієї небаченої в провінції картини: карета з опущеними шторами весь час показується то тут, то там, закрита, як домовина; і розгойдана, як корабель під бурею.

Повернувшись до Йонвіля, Емма довідалася, що помер свекор. Бачачи мовчазність дружини, Шарль вирішив, що вона дуже засмучена, і намагався нічого не говорити, щоб не додавати їй жалю; він був зворушений її, як йому здавалося, співчуттям. А Емма була в цей час думками в Руані. Вона знайшла привід поїхати туди знову — необхідно було порадитися з паном Леоном щодо того, як обачливо оформити справи про

спадщину.

То були захоплюючі, розкішні, неповторні три дні — справжній медовий місяць. Вони оселились біля набережної, в готелі "Булонь". Жили, зачинивши віконниці й замкнувши двері. Надвечір брали човна і їхали обідати на острів. Прощання було дуже сумне. Леон мав адресувати свої листи тітці Ролле; Емма дала йому такі докладні вказівки щодо подвійних конвертів, що він неабияк здивувався її спритності в любовних справах.

Незабаром Емма домоглась у чоловіка дозволу їздити до міста раз на тиждень начебто для занять музикою, а насправді ж — щоб бачитися з коханцем. І з того часу все її життя перетворилось на суцільний обман. Вона, мов покривалом, огортала ним своє кохання, щоб його ніхто не побачив. Брехня стала для неї потребою, манією, насолодою.

Знову в дім Боварі під різними приводами став приходити торговець Лере. Тепер Емма зовсім не могла жити без його послуг. Двадцять разів на день вона посидала по нього, і він, покинувши печене й варене, летів до неї і робив усе без ніяких нарікань. З двох підписаних Шарлем векселів під час хвороби дружини Емма сплатила тільки По одному. Що ж до другого, торговець замінив його на її прохання двома новими, виписаними на дуже далекий термін. Лере ж надоумив Емму продати мізерну халупу в Барневіль, яка належала старому Боварі. Маючи від Шарля загальну довіреність, Емма без відома чоловіка за допомогою того ж таки Лере продала те нерухоме майно.

Одного вечора Емма не повернулась з Руана в Йонвіль. Шарль був не при собі, а маленька Берта не хотіла лягати спати без мами і ридала до повної знемоги. Шарль не витримав, запряг свого шарабанчика і о другій годині ночі добрався до заїзду "Червоний хрест". Емми там не було. Шарль кинувся шукати Леона, але не достукався до нього. Тоді він в "Адрес-календарі" відшукав адресу вчительки музики мадемуазель Ламперер. Коли він звернув на вулицю, де мешкала вчителька, на другому кінці її з'явилася Емма. На гнівне питання чоловіка, чому вона вчора не приїхала, та спокійно відповіла, що була хвора. І попросила надалі не турбуватися так, бо вона не може почувати себе вільною, коли знає, що його Хвилює найменше її спізнення. Таким чином вона встановила для себе своєрідне право не обмежувати себе в своїх походеньках і стала користатися з нього досить часто. Коли їй хотілось бачити Леона, вона завжди знаходила привід поїхати до Руана і заходила до нього прямо в контору, бо він же не чекав її того дня. Іноді Леон приїжджав у Йонвіль, щоб побачитися з Еммою. Від кожного побачення Емма сподівалась якогось неймовірного щастя, а потім признавалась у душі, що нічого надзвичайного вона не відчула. Кохання Леона також почало потроху згасати. Те, що колись у Еммі зачаровувало, тепер ніби аж лякало його. Одного дня після побачення з Леоном Емма йшла бульваром повз стіни монастиря, де колись виховувалась. Вона пригадала роки, проведені там. Як заздрила вона тим невловним любовним почуттям, що їх вона намагалась тоді уявити собі з книжок! Перші місяці подружнього життя, лісові прогулянки верхи, вальс із віконтом, спів Лагарді — все пройшло перед її очима... І раптом перед нею з'явилась постать Леона —

така ж далека, як і всі інші. Вона відчула неповноту життя, нетривкість всього, на що вона намагалася спиратись. Все тлін, все омана! За кожною усмішкою криється позіх нудоти, за кожною радістю — прокляття, за насолодою — пересит, і навіть від найпалкіших поцілунків на губах лишається тільки невтоленна жадоба якогось вищого блаженства.

Емма цілком поринула в свої переживання і турбувалася про гроші не більше від якоїсь ерцгерцогині. Тим часом хитрий Лере став настійливо вимагати сплати боргів. За підписаними Еммою векселями накопичилась чимала сума. Боварі загрожував опис майна. Жахливість такого становища важко було навіть уявити. Аби здобути гроші, Емма почала продавати свої старі речі і торгувалася завзято: в бажанні заробити якнайбільше відчувалась її селянська кров. Тепер у їхній господі було сумно і тоскно. Кредитори виходили звідти злющі-презлющі. Де попало валялася по кімнатах білизна, а маленька Берта ходила в дірявих панчішках. Якщо Шарль дозволяв собі якесь бодай несміливе зауваження, Емма різко відповідала, що вона не винна. Але дні побачень були для неї святими. Емма хотіла, щоб ці дні були розкішні! Якщо Леон не міг покрити всіх видатків, вона витрачала, не рахуючи, свої гроші. Він намагався довести їй, що їм жилося б незгірше і в якомусь дешевому готелі, але вона завжди знаходила безліч заперечень. Одного разу Емма вийняла з ридикюля півдюжини позолочених ложечок (то був весільний подарунок дядька Руо) і попросила Леона понести їх негайно в ломбард; він послухався її, хоча Це доручення було йому не до смаку. Він боявся скомпрометувати себе. Поміркувавши гаразд на дозвіллі, він вирішив, що його коханка починає поводитися якось дивно і що не так уже погано було б спекатися її. До того ж його мати вже встигла одержати анонімного листа, в якому її попереджували, що син її губить себе із заміжньою жінкою. Старенька попросила синового патрона, метра Дюбокажа, вплинути на Леона. Той чудово провів усю справу, і Леон дав слово, що не зустрічатиметься з Еммою.

Емма настільки ж переситилась Леоном, наскільки він втомився нею. І хоч як гостро відчувала вона всю принизливість такого жалюгідного щастя, проте міцно чіплялась за нього; пориваючись до якогось вищого блаженства, вона розгублювала останні рештки втіхи. Тепер вона завжди і скрізь почувала себе розбитою, виснаженою. Одержуючи повістки в суд, гербові папери, вона ледве дивилася на них. Вона воліла б не жити або спати безпробудним сном.

На масницю Емма не повернулась у Йойвіль, а пішла увечері на маскарад. Всю ніч вона танцювала під шалений рев тромбонів у компанії приятелів Леона. Схаменувшись вранці, опинившись у поганенькому портовому ресторанчику, де чоловіки шушукалися, жінки ж були певного ґатунку. Емма зомліла, а отямившись, згадала про БERTY, заквапилася їхати в Йонвіль.

Вдома на неї чекав новий удар — постанова суду, за якою у термін двадцяти чотирьох годин треба було сплатити борг у вісім тисяч франків. Вона кинулась до Лере, але той був невблаганним. Наступного дня судовий пристав прийшов описувати майно. Емма виявила твердість духу. Їй вдалося приховати все від чоловіка, а сторожа,

приставленого до майна, сховати на горищі. Другого дня Емма поїхала в Руан і оббігала там усіх банкірів, про яких тільки чула, просила грошей у всіх знайомих, але всі відмовили. Тоді вона кинулась до Леона, але той нічим не міг зарадити. Емма натякнула, що він міг би взяти грошей у своїй конторі. Леон злякався настійливості цієї жінки, яка штовхала його на злочин. Посилаючись на невідкладні справи, він залишив коханку. Емма повернулась в Йонвіль.

Служниця Фелісіте показала Еммі оголошення про призначений судом розпродаж їхнього майна. Пані Боварі зробила ще одну спробу дістати грошей: вона пішла до нотаріуса Гійомена і спробувала розчулити його. Той обіцяв гроші за умови, що Емма віддасться йому. Вона в страшному гніві скрикнула, що вона нещасна, але не продажна. Емма повернулась додому. Вона уявила собі, як розкаже все Шарлю, як він поплаче, а потім примириться з долею і простить їй усе, а вона б йому ні за які мільйони не простила, що він зустрівся з нею. Думка про душевну перевагу Боварі доводила її до розпачу. Зачувши кроки чоловіка, вона кинулась з дому. Дружина мера бачила, як Емма увійшла в помешкання акцизника. Разом із подругою дружина мера вилізли на горище, звідки було добре видно, що відбувається у мансарді акцизника Біне: спочатку Емма схвильовано говорила, потім наче зніяковіла і взяла акцизника за руку, потім запропонувала йому щось жахливе, бо той аж відсахнувся, мов перед ним гадюка, і закричав. Емма вискочила на вулицю і побігла до тітки Ролле, впала на ліжко і заридала. Потім вона послала мамку до себе додому, сподіваючись, що Леон роздобув грошей і привіз їх. Тітки Ролле довго не було, та нарешті вона повернулась і сказала, що Леона немає, пан плаче і всі шукають Емму. Задихаючись, Емма дивилась навкруги безтямними очима. Зненацька, наче блискавка глибої ночі, сяйнула в неї в душі згадка про Родольфа. І вона подалась до Ла Юшетт. Родольф дуже здивувався, почав наводити якісь заплутані виправдання, навіть сказав, що любить її. Проте коли Емма попросила грошей, рішуче відмовив.

Емма вийшла на вулицю. Вона знову усвідомила своє становище — мов прірва розступилася перед нею. Вона дихала так важко, що груди її ходили ходором. Тоді в якомусь героїчному пориві, майже радісно, спустилася вниз із косогуру, минула ринок і опинилася перед аптекою, стуком у шибку викликала Жюстена, племінника пана Оме, який допомагав аптекарю, попросила в нього ключ від фармакоteki. Емма добре пам'ятала, як колись пан Оме говорив, що там у нього є миш'як. Жюслену зона сказала, що хоче вивести пацюків, та, зайшовши до комірчини з ліками, схопила синій слоїк, відіткнула корок, встромила всередину руку й, витягши жменю білого порошку, Тут же почала його їсти, а потім пішла, раптово заспокоївшись, ніби виконала якийсь обов'язок, що тяжів їй на совісті.

Вдома Шарль зажадав від Емми пояснень, як сталося, що у них описали майно. Вона написала листа, поставила число, день, годину і запечатала. Потім урочисто сказала, щоб він прочитав цього листа завтра, а доти не ставив їй жодного питання. Після цього пішла у свою кімнату і лягла.

Її розбудив терпкий смак у роті. Потім її потягло на блювоту. Шарль помітив на дні

таза білі крупинки якогось порошку, почав розпитувати. Вона спочатку відмовчувалась, а потім, коли на неї напали корчі, махнула рукою у бік бюрка. Він схопив листа, прочитав і нічого не спромігся сказати, окрім: "Отруїлась, отруїлась!" Потім викликав пана Каніве й доктора Ларів'є. Прибіг аптекар. Шарль ридав. Емма тихенько погладила його по голові. Скінчились, думала вона, всі зради, всі мерзоти, всі незліченні жадання, що мучили її. Тепер вона не відчувала ні до кого ненависті; імлистий присмерк оповив її думки, і з усіх земних шумів вона чула тільки переривчасте, тихе, жалібне лебедіння свого бідного серця, мов останній відлунок завмираючої симфонії.

Емма помирала у страшних муках. Прибулі лікарі вже нічим не могли їй допомогти. Пан Оме, щоб приховати самогубство, вигадав історію, як Емма, готуючи ванільний крем, переплутала миш'як із цукром, і всі йонвільці до останнього вислухали цю брехню.

Після похорону Шарль із матір'ю, незважаючи на втому, сиділи й гомоніли до пізнього вечора. Вони говорили про минуле й майбутнє. Тепер вона переїде в Йонвіль, вестиме господарство, і вони ніколи не розлучаться. Мати була запобіглива й ласкава; вона раділа в душі, що до неї знов, після довгорічної перерви, повертається синова любов.

Невдовзі знову почалися грошові неприємності. Шарль заліз у страшні борги: він ні за що на світі не згоджувався продати хоч що-небудь із Емминих речей. Це надзвичайно дратувало матір. Але він розгнівався на неї ще дужче; він зовсім не той став. Вона поїхала. Тоді всі почали гріти руки: мадемуазель Ламперер правила плату за ненадані уроки, бібліотекар — абонементну плату за три роки; тітка Ролле — гроші за те, що віднесла двадцять листів. Виплачуючи кожен борг, Шарль думав, що це вже останній. Але де й бралися дедалі нові й нові. На зелену неділю Фелісите, вкравши Емміні сукні, утекла з Йонвіля. Якраз у цей час вдова Дюпюї мала честь сповістити про одруження свого сина Леона. Шарль відповів вітальним листом.

Одного разу він випадково знайшов на горищі того самого прощального листа від Родольфа і подумав, що всі мусили обожнювати його дружину, усі чоловіки, безперечно, ждали її. І від цього вона почала здаватися ще прекраснішою. Для того, щоб їй подобатися — ніби вона ще була жива! — він перейняв її смаки, її погляди. Він купив лаковані черевики, став носити білі краватки, напахчував парфумами вуса і підписував, як Емма, векселі. Вона розбещувала його з могили.

Бідолашному вдівцеві жаль було дивитись на дитину — вона була погано вдягнена, взута в черевички без шнурків. Але дівчинка була така тиха, така лагідна, що він відчував безмірну насолоду, втіху, змішану з гіркотою. Тепер до них ніхто не заходив. Жюстен утік в Руан, а аптекареві діти бували у Берти дедалі рідше. Пан Оме врахував різницю в їхньому суспільному становищі і зовсім не був зацікавлений у підтриманні колишніх дружніх стосунків.

Хоч як ощадно намагався жити Боварі, йому ніяк не щастило розрахуватися зі старими боргами. Знову нависла загроза опису майна. Тоді він вдався до матері. Вона дозволила заставити її майно, але при цьому написала чимало прикрих слів про Емму;

в нагороду за свою самопожертву вона, просила в нього шаль. Шарль відмовив. Вони посварились. Перший крок до примирення зробила мати: вона запропонувала взяти до себе дівчинку. Шарль погодився. Але в хвилину розлуки йому стало шкода відпускати дочку. Тоді настав цілковитий, остаточний розрив.

Чи то з пошани до небіжчиці, чи то з особливої чутливості Шарль довго не відмикав потайної шухляди палісандрового бюро. Та ось одного дня він повернув ключа і натиснув пружину. Там лежали всі Леонові листи. Він жадібно перечитав їх усі; він хлипав, вив, лютував, був мов несамовитий. Сусіди здивувались з його пригніченого стану. Він більше не виходив з дому, нікого не приймав, відмовлявся навіть іти до хворих. Коли ж, бувало, хтось цікавий зазирає через огорожу в садок, він бачив там здичавілого, неохайного, зарослого чоловіка, що ходив доріжками і голосно плакав. Влітку, надвечір, він брав із собою дівчинку і йшов із нею на кладовище. Вертались вони, коли на площі було зовсім темно. Але насолода, що її давала йому скорбота, була неповною: йому ні з ким було поділитися нею.

Одного дня Боварі подався на базар продати коня — останній засіб існування, і зустрівся з Родольфом. Вони навіть зайшли у шинок випити пляшку пива, і Шарль сказав, що не має зла на Родольфа, що в усьому винна доля. Родольф, який сам цю долю скерував, подумав, що Шарль надто добродушний для людини в його стані, навіть смішний, а може, трохи й огидний.

Другого дня Берта знайшла батька в альтанці мертвим. Він сидів на лавочці, притулившись головою до стіни, в руках він затиснув довге пасмо чорного волосся.

Коли все було розпродано, залишилось двадцять франків і сімдесят п'ять сантимів, на які мадемуазель Боварі послали до бабусі. Стара померла того ж року; дядька Руо розбив параліч, а дівчинку взяла до себе тітка. Вона живе дуже бідно і посилає Берту заробляти на прядильну фабрику.